

Лекція

Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дітей

Мета: дати поняття студентам про розвиток сенсорно-перцептивної сфери дітей. Забезпечити засвоєння методів діагностики сенсорно-перцептивного розвитку дітей. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання у професійній діяльності педагога.

Мотивація мети: знайомство з розвитком сенсорно-перцептивної сфери дітей сприяє формуванню розуміння студентами її значення для використання в педагогічній практиці.

План

1. Початковий етап сенсорно-перцептивного розвитку дитини.
2. Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку.
3. Сенсорно-перцептивний розвиток дошкільника.
4. Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років.
5. Сенсорно-перцептивний розвиток молодшого школяра.
6. Методи діагностики сенсорно-перцептивного розвитку дітей.

Література:

1. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л. Г. Терещька. Київ : Слово, 2016. 608 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2011. – 464 с.
3. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М. Гоян, А. А. Палій // За ред. А.А. Палія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 652 с.
5. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

Ключові слова: сенсорно-перцептивний розвиток дітей, відчуття, сприймання

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- скласти психологічний словник з ключових слів теми;
- підготувати методики для діагностики сенсорно-перцептивної сфери дітей презентацію з питань історії дитячої психодіагностики та прикріпити в Moodle.

1. Початковий етап сенсорно-перцептивного розвитку дитини

Сенсорний розвиток становить одну з головних ліній розумового розвитку в ранньому віці і дошкільному дитинстві. Значно змінюються основні види чутливості. Так, покращується гострота зору і слуху, підвищується точність розрізнення кольорів, розвивається музичний і фонематичний слух. Удосконалюється орієнтування у властивостях і просторових відношеннях предметів. Дитина засвоює суспільно вироблені уявлення про чуттєві властивості – сенсорні еталони кольору, величини, форми та ін. Цьому сприяють різні види діяльності дитини, перш за все продуктивні.

Із засвоєнням сенсорних еталонів пов'язаний розвиток перцептивних дій, що сприяють цілеспрямованому і планомірному обстеженню предметів. Значні зміни відбуваються у розвитку орієнтування дитини в просторі й просторовому розташуванні предметів. Це орієнтування починається з виділення дитиною власного тіла, провідної руки.

Значний вплив на розвиток сприймання здійснює слово, яке виділяє ознаки предметів і сприяє тим самим усвідомленню і закріпленню уявлень про їх сенсорні якості. Генезис сприйняття тісно пов'язаний з розвитком наочно-дійового і наочно-образного мислення, з вдосконаленням системи уявлень і властивостей оперувати ними достатньо вільно.

Дитина вчиться орієнтуватися на плані, кресленні кімнати, ділянки. Найбільш важливим для засвоєння дошкільниками є орієнтування в часі, оскільки час не має наочної форми. Від початкового сприймання часових відрізків, що пов'язані з режимними моментами, діти переходять до сприймання сезонних змін, днів тижня, доби. Краще вони уявляють теперішній час, до кінця дошкільного віку починають уявляти майбутнє, але в близькій часовій перспективі.

Відчуття та сприймання – початковий момент пізнання, його називають також сенсорно-перцептивною сферою особистості. За допомогою органів чуттів людина отримує інформацію про оточуюче.

Відчуття – це елементарний психічний процес, що полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.

Найбільш поширена класифікація відчуттів за органами чуттів, запропонована ще Аристотелем: зір, слух, нюх, смак, дотик.

Сприйняття – це відображення предметів, явищ, процесів і сукупності їх властивостей в їх цілісності при безпосередній дії цих предметів і явищ на відповідні органи чуття.

На відміну від сприйняття, відчуття дозволяє відображати лише окремі властивості предметів і явищ.

Види сприймання розрізняють за:

- 1) конкретним змістом об'єкту (сприймання тексту, мистецтва, природи, навчального матеріалу);
- 2) формами існування матерії (часу, простору, руху);
- 3) провідним аналізатором (зорове, слухове, нюхове, смакове, дотикове, кінестетичне або рухове).

Відчуття і сприйняття складають процеси чуттєвого пізнання. Протягом дошкільного дитинства сенсорно-перцептивний розвиток дитини проходить важливі етапи, що багато у чому визначають пізнавальну діяльність людини загалом.

Для розуміння закономірностей розвитку сенсорно-перцептивної сфери **немовляти** важливо взяти до уваги, що його моторний розвиток відстає від розвитку аналізаторів. Перші відчуття тісно пов'язані з емоційною сферою дитини. За реакціями новонародженого на різні зорові подразники помітно, що він розрізняє серед них неприємні та приємні. **Приємні подразники** викликають нетривале зосередження, дитина ніби «завмирає». **Неприємні** – породжують неспокій, спроби блокувати надходження сигналів з оточення: заплющує очі при дуже яскравому світлі, відсмикує ручку від холодного, гарячого, починає плакати тощо.

Рухи очей розвиваються поступово, зупинити погляд новонароджений не може, лише до кінця першого місяця він може зосередити його на кілька секунд. Краще дитині дається відображення рухомих предметів. Вже в кінці першої декади життя малюк простежує очима рухомий предмет. Поява у 2–3 тижні конвергенції очей дозволяє дитині краще розрізняти предмети на різній відстані від аналізатора. Відстань ця поступово зростає: у 4–5 тижнів

становить 2-4 м, в 3 міс. – 4-7 м. З 6–10 тижнів виникають кругові рухи ока, що дозволяють їй простежувати предмет, який рухається по колу.

Слуховий аналізатор малюка також від народження повністю готовий до функціонування. На першому місяці життя малюк зосереджується на голосі дорослого, приємних, тихих мелодійних звуках. Новонароджений не любить гучних, різких звуків: здригається, непокоїться, плаче. Від шуму дитина легко просинається.

Перші іграшки дитини – звукові, вони приваблюють малюка своєю здатністю видавати звук внаслідок певних дій із ними: потрясти брязкальце. Між зоровим та слуховим аналізаторами поступово встановлюються зв'язки: у 2–4 місяці дитина починає повертати обличчя до джерела звуку (голос дорослого, іграшка).

Розвиток сенсорно-перцептивної сфери не тільки спирається на розвиток моторики дитини, але й сприяє останньому. Прагнення дитини роздивитись, прислухатись розвиває як аналізаторні м'язи, так і рухи всього тіла, до 3-х місяців вони стають краще керованими, плавними, вільними.

Інтенсивно розвивається дотиковий аналізатор, сприяючи появі дії хапання. Спочатку рука дитини випадково наштовхується на предмети, розміщені поряд (кубик, брязкальце, хусточку), захоплює їх, викликаючи радість малюка. З 5 місяців хапання стає точнішим, спрямованим на певний предмет. Дитина може вільно дістати, схопити й утримати підвішену іграшку або взяти її з рук дорослого. Досить часто спостерігаються помилкові рухи, у 8 місяців їх стає менше, у 12 місяців дитина одразу захоплює потрібний предмет, що знаходиться на певній відстані від неї. Надалі хапання значно вдосконалюється.

До 8 місяців дитина втримує предмет, притискаючи його пальцями до долоні. Пальці ще не набули достатньої гнучкості, у рухах дитини виступають як єдине ціле.

До кінця 1-го року виникає та вдосконалюється здатність захоплювати та утримувати предмети пальцями. Роль пальців при цьому диференціюється. Особливо важливим є протиставлення великого пальця іншим. До 10–11 міс. дитина наперед складає пальці відповідно до форми й величини предмета, який хоче взяти: для м'яча роз-чепірює та заокруглює пальці; для олівця – складає їх пучкою. Щоб пристосувати свою руку до предмета, дитина повинна враховувати його форму, що сприймає, на зір. Зір при цьому спрямовує рухи дитини, виникають зорово-рухові координації. Розвитку останніх сприяють маніпуляції дитини з предметами. Вдосконалення хапання предметів з 6-ти місяців приводить до

маніпулювань дитини з ними. Втримуючи предмет, дитина повертає його різними сторонами, б'є об підлогу, стискає, кидає, трясє, перекладає. Її зорові аналізатори спрямовані на розглядання, прислухування, куштування на смак. При цьому дитина орієнтується у просторі: наприклад, котить м'ячик у ту сторону, де немає перешкод на шляху.

У процесі маніпулювань дитина дізнається про різноманітні властивості предметів – форму, величину, гущину, вагу, пружність, температуру, стійкість та ін. Обстеження об'єктів свідчить про зародження інтересу до їх властивостей і про те, що тепер предмети починають виступати як щось постійно існуюче в навколишньому світі, з незмінними властивостями. У 9–10 місяців дитина шукає зниклі з поля сприймання предмети, отже, розуміє, що предмет знаходиться в іншому місці.

Розвиток зорового сприйняття прискорює розуміння мовлення дитиною. Дорослий показує предмет і питає: «Де...?» Складається зв'язок між предметом, дією з ним і словом дорослого, який виявляється в пошуку малюком предмета у відповідь на прохання дорослого «покажи, де?».

Отже, провідну роль у розвитку сенсорно-перцептивної сфери немовляти відіграють зір і слух;

- розвиток сенсорно-перцептивної сфери залежить від рівня розвитку моторики дитини та сприяє останньому;
- розвиток моторики, зокрема дії хапання, призводить до інтенсивного маніпулювання предметами, що стає умовою їх сприймання;
- пристосовування руки до захоплення предмета відповідно до його форми свідчить про виділення дитиною форми й розміру предметів;
- розвиваються міжаналізаторні зв'язки
- зорово-слухові та зорово-рухові координації;
- починає формуватися перша пізнавальна дія – обстеження предметів.

2. Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку

Сенсорно-перцептивний розвиток у ранньому віці пов'язаний із вдосконаленням здатності дитини вирізняти якомога більшу кількість ознак у предметах. Спеціальною пізнавальною дією при цьому виступає обстеження, яке у малюка ще дуже недосконале (непослідовне, фрагментарне). Накопичення чуттєвого досвіду дитини приводить до розвитку впізнавання, в якому інтегровані пам'ять та сприймання. При цьому дитина орієнтується на якусь найбільш помітну зовнішню ознаку (інформативною ознакою предмета є, як правило, його форма), а не на їх систему.

Тому, наприклад, вона перестає впізнавати когось із знайомих дорослих, коли він змінив забарвлення волосся, або прийшов у капелюсі тощо. Досвід дитини ще дуже обмежений, тому сприймання часто втрачає свою предметність: малюк досить тривало й зосереджено розглядає зображення догори ногами, не звертаючи уваги на розміщення предметів. Активність дитини виявляється переважно у вигляді предметно-маніпулятивних ігор, у формі ситуативно-ділового спілкування з дорослим, тому найкраще вона розрізняє саме ті ознаки предметів, які виступають умовою практичних дій із ними: форму й величину. Малюк впізнає свої черевики серед дорослого взуття, бо вони маленькі.

Набагато відстає розрізнення кольорів. Ускладнення предметних дій, їх включення у свої ігри та побутові процеси, зростання прагнення дитини до самостійності у своїх діях сприяють розвиткові здатності порівнювати ознаки предметів між собою, що стає фактором їх розрізнення. Прагнучи самостійно застібнути гудзика на своїй сорочці, дитина повинна знайти до кожного гудзика свій отвір, інакше застібка вийде косою. Щоб зав'язати шарф при виході на прогулянку, малюк має знайти його центр, і цим місцем закласти собі на шию. Складаючи розбірні іграшки, дитина співвідносить окремі їх частини за розміром, формою, кольором.

Головна ознака, на яку орієнтується дитина при складанні матрешки, пірамідки, – розмір частин; при складанні картинок із кубиків – зображення, колір. Дитині не вдається одразу досягти результату, вона виконує багато невдалих спроб. Засвоєння способу дій відбувається у співпраці із дорослим, який допомагає дитині вибрати правильну деталь.

При цьому використовується практичне примірювання однієї деталі до іншої. Відбувається їх інтеріоризація: спочатку в ході практичних дій на основі мірки, потім у плані сприймання, нарешті – у плані уявлення (при відсутності порівнюваного предмета). Так, у грі з дошкою Сегена (порожня коробка з отворами певної форми на поверхні) дитина по черзі прикладає фігури різної форми до отворів, не проштовхуючи їх у коробку, а відшукуючи деталь відповідної до отвору форми.

Для складання пірамідки використовується наступний спосіб: дитина знаходить найбільше кільце, нанизує його, потім таким же способом знову найбільше, знову нанизує, тепер шукає найбільше кільце серед решти кілець і так до останнього. Спочатку пошук найбільшого кільця полягає у тому, що кожне із наявних кілець прикладається до інших. Поступово примірювальні дії починають відбуватися на основі зору без практичних дій з предметами. При цьому дитині необхідно бачити порівнювані предмети.

На 3-у році життя деякі добре знайомі малюку предмети стають постійними зразками, з образами яких дитина порівнює властивості будь-яких об'єктів, наприклад, трикутні об'єкти з уявленням про дах, червоні – з уявленням про помідор. Інтеріоризація орієнтувальних дій дозволяє дитині виконувати завдання на вибір за зразком, який служить при цьому міркою. Таке завдання є складнішим для дитини, ніж просте впізнавання, особливо, якщо запропонувати малюку багато різнорідних, складних за формою, забарвленням, конструкцією предметів.

Тобто нові дії сприйняття краще засвоюються відносно добре знайомих і більш важливих з погляду практичної діяльності ознак. **Послідовність у формуванні здатності дитини підбирати предмети за зразком певної ознаки повинна бути наступною: за формою – за величиною – за кольором.**

Засвоєння орієнтувальних дій наприкінці раннього віку приводить до того, що дитина може одночасно розрізнити у предметі кілька його ознак. Розрізнення ознак полегшується за умови їх називання, проте слова на позначення ознак предметів (прикметники) діти раннього віку засвоюють слабо і майже не користуються ними.

Найкраще діти розрізняють функцію предмета, що зумовлює характер та спектр дій із цим предметом. Функція предмета відображається у його назві. Не випадково діти перекручують назви предметів, відповідно до дій із ними: колоток (замість молоток); мазелін (замість вазелін); копатка (замість лопатка). Дитині важко відволіктись від найголовнішого для неї у предметі – його функції.

Розвиткові дитини сприяють завдання підібрати предмети за словом дорослого, що позначає певну ознаку. Це створює основу для засвоєння сенсорних еталонів.

Особливостями сенсорно-перцептивного розвитку в ранньому віці є:

- розрізнення ознак предметів проявляється як впізнавання, в якому інтегровані процеси пам'яті та сприймання;
- найкраще дитина розрізняє форму й величину предметів, які є умовою її предметних дій;
- розвиток орієнтувальних дій відбувається при переході від практичного примірювання до зорового співвідношення предметів за їх ознаками і до порівняння з використанням уявних мірок-образів;
- засвоєнню слів на позначення ознак (прикметників) сприяють вправи на вибір предмета за названою дорослим ознакою;

– створюється основа для подальшого засвоєння сенсорних еталонів.

3. Сенсорно-перцептивний розвиток дошкільника

Сенсорно-перцептивні процеси інтенсивно розвиваються у дитини віком від 3 до 6 років, набуваючи якісно нових властивостей. Сприйняття набуває цілеспрямованого, організованого, довільного характеру, тобто в дитини формується перцептивна діяльність.

Головним її елементом виступають обстежувальні дії, що зароджуються ще у ранньому віці, а у дошкільника набувають послідовного та опосередкованого характеру, здійснюються за допомогою спеціальних засобів – сенсорних еталонів. Це поняття запропонував О.В. Запорожець на початку 60-х рр. ХХ століття. Основне місце в сенсорному розвитку дитини, починаючи з 3 років, займає оволодіння сенсорними еталонами форми, величини, кольору.

Сенсорні еталони – це психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів.

Особливостями сенсорно-перцептивного розвитку в дошкільному віці є:

- успіхи у розвитку сенсорно-перцептивної сфери дошкільника досягаються на основі характерних для віку видів діяльності та форм спілкування;
- розвиток сприймання відбувається на основі орієнтувально-обстежувальної діяльності;
- провідним різновидом обстежувальної дії дошкільника є акт розглядання, який набуває самостійності;
- формуються системи сенсорних еталонів;
- сприйняття інтелектуалізується (зростає його диференційованість та інтегрованість із мовленням, мисленням, пам'яттю);
- зростання загального рівня особистісної довільності проявляється як набуття сприйманням цілеспрямованості, керованості, спланованості та його перехід до спостереження.

4. Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років

Сприймання простору

Немовля орієнтується приблизно у радіусі 2-3 м навколо основного місця свого перебування – ліжечка, коляски або манежу. В цьому просторі малюк навчається ходити, втримувати і маніпулювати з предметами. У ранньому віці дитина починає краще розуміти слова дорослого, які допомагають їй орієнтуватись у просторі. Коментування дій малюка у просторі словами дорослих (догори, донизу, далеко, близько) дозволяє дитині достатньо швидко зрозуміти основні просторові відношення.

Після року малюк оволодіває ходьбою, яка розширює його життєвий простір, він самостійно пересувається з кімнати до кімнати. Розвиток предметних дій також сприяє цьому процесу. Формується характерна для людини система просторових координат, у якій точкою відліку стає власне тіло.

Інтенсивний розвиток предметних дій зумовлює виділення провідної руки (найчастіше правої), що бере найбільш активну участь у предметних діях. Дитина орієнтується в напрямках «уперед – назад», «угору – вниз», «управо – вліво», або рухаючись в ту чи іншу сторону, або змінюючи положення корпусу, голови, рук і контролюючи ці рухи зором.

Позначення просторових відношень у мовленні нечітке, узагальнене, що виражається у переважному використанні вказівних займенників «тут», «там», значення яких уточнюється за допомогою жестів в поєднанні з оточуючою ситуацією.

Роль мовлення у просторовому сприйманні зростає у дошкільному віці, причому зниження ситуативності мовлення приводить до позначення просторових відношень за допомогою слів і, як наслідок, до розуміння дитиною залежності просторових відношень від точки відліку.

Спочатку дитина оцінює просторові відношення виключно з погляду свого положення в просторі. Формування більш узагальнених уявлень про простір у старшому дошкільному віці забезпечує здатність дитини визначити напрями і щодо інших осіб та предметів.

Іншим важливим видом сприймання, що вирізняється за формами існування матерії, є **сприйняття часу**. Цей вид сприймання важко дається дитині через відсутність безпосередніх наочних виявлень часу. Хід часу позначається за допомогою годинника та виявляється як процес виконання діяльності, як набуття предметом певних змін, як зміни, що виникають у зовнішності живих організмів (зростання, старіння).

Відносність у фіксації проміжків часу ще більше виражена, ніж у просторовому сприйманні: незабаром, завтра, вчора, наступного дня мають сенс тільки стосовно певного моменту часу. Точність сприймання часу залежить від змісту і характеру діяльності, стану людини на даний момент. Тривалість проміжків часу може переоцінюватись (минуло 5 хвилин, а людині здається, що 8), або недооцінюватись. Тривалість приємних подій, періоду виконання цікавої роботи недооцінюється.

Діти довго не розуміють логіки часових відношень, путаються у їх розрізненні, не сприймають дуже тривалих часових періодів (рік, століття).

Важливу роль у розвитку сприймання часу мають ритмічно повторювані побутові процеси, режим дня, до якого дорослі привчають дитину з перших днів життя.

Протягом немовлячого віку у дитини міцно закріплюється специфічно людський біоритм денної активності та нічного відпочинку. Завдяки цьому дитина відрізняє день і ніч, засвоює їх найбільш помітні ознаки (вдень світить сонечко, вночі – місяць тощо).

До 3 років діти вирізняють нетривалі й конкретні часові відрізки з менш помітними зовнішніми ознаками: (ранок-вечір), пов'язані з виконанням дитиною різних режимних моментів: вранці вона просинається, одягається, снідає; увечері – вечеряє, дивиться по телебаченню «На добраніч, діти», засинає.

Дитина дошкільного віку навчається орієнтуватись за годинником, який часто вважає причиною плину часу. Внаслідок такого уявлення дитина іноді переводить стрілки годинника, щоб очікувана подія настала швидше або щоб відкласти її. Вона добре орієнтується на ті часові проміжки, що їх відлічує годинник: хвилина, година, доба. Ознайомлення дитини з календарем формує її уявлення про тиждень, місяць, рік.

Головна роль у розвитку сприйняття часу належить дорослому, який виділяє часові відрізки, встановлює їх зв'язок з діяльністю малюка і позначає словом.

5. Сенсорно-перцептивний розвиток молодшого школяра

Відчуття

У дітей шкільного віку відчуття вже настільки злиті з складнішим видом чуттєвого пізнання – сприйманням, що вивчати їх окремо неможливо. Спеціально вивчався розвиток звуковисотного слуху (О.М. Леонтьєв), тонкості розрізнення колірних і звукових відтінків у процесі навчання зображальної і музичної діяльності.

Дослідження показали, що з віком удосконалюється не стільки абсолютна і розрізняльна чутливість дітей, скільки вміння використати різноманітність відтінків кольорів і звуків, що сприймаються, для осмислення художньої картини і музичного твору, для передавання їх у власній зображальній діяльності. Значно ускладнюються й удосконалюються в дітей шкільного віку сенсомоторні зв'язки.

Якщо в немовляти в актах хапання формувалися асоціації між рухами очей і рук, то одне з основних занять молодшого школяра – письмо – це вправляння

тим самим і утворення точнішої і більш тонкої узгодженості рухів очей з рухами кисті руки та пальців.

Щоб написати літерні і числові знаки, треба насамперед точно диференційовано сприйняти їх, а потім і відтворити, що для дитини є дуже складним завданням.

Вправління в письмі – це утворення складних зорово-рухових тимчасових зв'язків у корі головного мозку. Координація зору і руху вдосконалюється також на заняттях з математики і праці. Щоб накреслити під лінійку пряму лінію, виміряти її, поставити, де треба, позначку, розрізати або зігнути аркуш по наміченій лінії, шити або плести, ліпити чи наклеювати картинки, потрібно спиратися на вироблені сенсомоторні зв'язки. Якщо на уроці фізкультури сенсомоторні зв'язки виробляються на основі дій великої мускулатури, то письмо, різні види праці, малювання формують більш тонкі асоціації між руховими клітинами кори і тими, які відчують.

Комплекс умінь як одна із сторін готовності молодшої людини до праці передбачає досить високий розвиток сенсомоторики.

У молодшому шкільному віці посилюється також роль слова в розрізненні якостей предметів. Широко використовуючи багатство рідної мови, вчитель малює словами яскраві картини природи. У дітей виникають реальні і живі образи зими, бурі, лісу, але, звичайно, лише тоді, коли їх із раннього віку привчали «за кожним словом розуміти дійсність» (І.П. Павлов).

Якщо кожне слово породжує в дітей відповідний чуттєвий образ, вони добре розуміють вірші і художню прозу, починають відчувати задоволення від літературного читання.

Чуттєве сприймання дає змогу дитині побачити багатство явищ навколишнього життя. Названі словом, якості предметів стають значимими. Набуваючи значення орієнтирів, вони розвивають особливу увагу дітей, які починають помічати їх у навколишніх речах, вчать спостерігати. Чуттєві образи, яких набувають діти, та їхній відповідний літературний словник помітно впливають і на їхню творчу діяльність: малюнки, ліплення, твори збагачуються яскравими образами.

Дослідження показали, що першокласники опановують передбачені програмою рухи на уроках фізкультури значно швидше і виконують їх краще й легше, якщо вони названі словами, а не відтворюються лише наслідувально.

Особливу роль у розвитку в дітей уваги до якостей предметів, до їх виділення, порівняння і активного застосування відіграє в школярів класу вивчення прикметників. Якщо вчитель не обмежується тим, що виділяє одну формальну ознаку цієї частини мови (прикметник відповідає на запитання

який? яка? яке?), а формує в учнів поняття про те, що прикметник означає ознаку предмета, діти починають уважніше вдивлятися в предмети і вслухатися в літературний їх опис. Вони швидко помічають красу образу, в якому виділені різноманітні або особливо важливі його якості.

Так одночасно із загальним розумовим розвитком дитини вдосконалюється й діяльність її аналізаторного апарата. Розвинений «апарат відчуттів» дає змогу старшим дітям пізнавати безліч властивостей предметів, явищ природи і продуктів людської праці. Розвинений аналізаторний апарат сприяє тому, що діти стають чутливими до гармонійних і дисгармонійних поєднань кольорів, запахів, звуків, рухів.

Розвиток відчуттів виявляється в тому, що:

- загострюється абсолютна і розрізняльна чутливість;
- утворюються дедалі складніші міжаналізаторні зв'язки;
- формуються тонкі й точні сенсомоторні асоціації, що забезпечують точність рухів і зоровий контроль за ними;
- мова, яка розвивається, перетворює подразнення в знання якостей предметів, надає цим знанням узагальненого характеру і забезпечує досконаліше орієнтування дитини в навколишньому середовищі (зокрема і в новому);
- між розрізненням якостей, їх називанням і використанням у маленьких дітей немає повної відповідності. З розвитком ця відповідність зростає. На вищому ступені розвитку відчуття різних якостей предметів та їх відтінків є основою для усвідомлення окремих предметів і цілих життєвих ситуацій;
- чутливість, що вдосконалюється, до якостей предметів і явищ та їх словесні позначення є основою і умовою розвитку в дітей спостережливості й естетичних почуттів;
- відчуття дитини розвиваються в різноманітних видах діяльності, що її спеціально організовують вихователі, вчителі.

Сприймання

У молодшому шкільному віці далі розвивається сприймання. Завдяки удосконаленню спостереження сприймання перетворюється в дедалі більш цілеспрямований і керований процес. Завдяки набутому досвіду 6–11-річні діти легко впізнають предмет і цілі картини. Навіть незнайомі механізми, рослини, знаки школярі впевнено сприймають «категоріально», тобто як представників певної групи речей: «Це якась машина», «Якийсь кущ», «Якісь

літери». Величезним досягненням у розвитку сприймання молодшого школяра є встановлення ним перших зв'язків простору, часу, кількості.

Отже:

— Для сприймання потрібні не тільки готовність аналізаторів, а й деякий досвід: знання про речі і вміння їх сприймати. Тому сприймання формується протягом усього періоду розвитку дитини. Удосконалення сприймання невіддільне від загального розумового розвитку дитини.

— У сприйманні дитиною предмета вирішальну роль відіграє форма (контур), поза якою не може бути предмета. Дуже рано дитина сприймає предмет за таких умов:

а) якщо він рухається на фоні нерухомих речей;

б) коли дитина виконує дії з предметом (маніпулятивні, предметні, обмацування предмета, потім ліплення, моделювання, конструювання, зображення);

в) при виробленні спеціального умовного диференційованого рефлексу на форму, величину, розміщення в просторі;

г) коли предмет (чайник, м'яч) або геометричну форму називають словами.

— Колір стає акцентованим компонентом предмета, який сприймають, тоді, коли він:

а) набув значення сигналу внаслідок спеціально виробленого рефлексу;

б) є характерною ознакою предмета;

в) позначається словом при сприйманні незнайомого предмета;

г) конкурує з незнайомою дітям абстрактною для них формою (геометричною).

— Сприймання будь-якого предмета і його зображення є відображенням цілого у взаємовідношеннях складових його частин. Ці відношення цілого і частини мінливі і рухливі. Будь-який процес сприймання предмета як цілого неможливий без виділення його ознак, сторін, частин (аналіз) і встановлення зв'язків між ними (синтез). Така мислительна діяльність найбільш виразно виступає у сприйманні складного змісту: картини, тексту, сприймання яких немислимо без розуміння, тобто є формою складної розумової діяльності.

— Навчившись свідомо сприймати навколишній світ, школярі дістають змогу безпосередньо пов'язувати теоретичні знання з своєю практичною (позанавчальною, громадською, юннатівською, спортивною тощо) діяльністю.

6. Методи діагностики сенсорно-перцептивного розвитку дітей

Проблема діагностики сенсорно-перцептивних процесів і здібностей дітей, поряд з мнемічними і розумовими, бачиться особливо значущою. Вирішення цієї задачі необхідне і для стимуляції розумового розвитку на всіх етапах дитинства (особливо немовлят і дітей раннього віку), організації раціонального навчання, для розробки найбільш ефективних прийомів розвитку сенсорно-перцептивних здібностей та розвитку особистості в цілому, для визначення оптимального обсягу інформації, який у змозі глибоко й усвідомлено засвоїти дитина.

Але, незважаючи на свою актуальність, проблема діагностики сенсорно-перцептивних процесів і здібностей ще далека від свого вирішення. Це стосується як теоретичних, так і практичних аспектів діагностики цих когнітивних процесів. Особливо чітко відставання видно в порівнянні з відносно розробленим напрямом – діагностикою розумових і мнемічних процесів, а також у порівнянні з величезною кількістю праць, виконуваних з психології сприймання, що проводяться не в плані аналізу індивідуальних особливостей сприйняття, а з точки зору дослідження загальних механізмів і процесів сприймання.

При підборі існуючих методик виходять з концепції про структуру пізнавальних процесів і здібностей, запропоновану В.Д. Шадриковим, коли в якості операційних механізмів сприйняття виступають властивості інших психічних функцій: відчуттів, мислення, пам'яті.

Згідно з концепцією В.Д. Шадрикова, в якості показника продуктивності сприйняття використовується кількість об'єктів, відображених (сприйнятих) за одиницю часу (обсяг сприйняття), і мінімальний час, необхідний для сприйняття даної кількості об'єктів (швидкість сприйняття).

Відповідно до завдань, які ставилися при вивченні відчуття і сприйняття, існуючі методи можна розбити на дві великі групи:

- науково-дослідні, або класичні, методи;
- науково-практичні методи.

Таким чином, проведений аналіз методів вивчення відчуття і сприйняття показав, що ці методи:

1) характеризуються штучністю основних елементів експериментальної ситуації: штучними, спеціально сконструйованими об'єктами; значно відрізняються від реальних умовами і процедурою проведення; наявністю способів реєстрації, які вносять спотворення у перебіг процесів відчуття і сприйняття;

2) спрямовані на дослідження різних сторін, аспектів, окремих характеристик і якостей відчуттів і сприймань.

Відсутні методи вивчення цілісного сенсорно-перцептивного процесу дітей різного віку. При цьому теоретичні підходи, що лежать в основі цих методів, розглядають відчуття і сприйняття як процес, властивий абстрактному носію, а не як здібність конкретної особистості. Поява праць, які відзначають існування індивідуальних відмінностей у сприйнятті (когнітивних перцептивних стилів), не призвела до трансформації методів діагностики сенсорно-перцептивної сфери дітей.